

TURYSTYKA SPOŁECZNA W POLSCE

MONOGRAFIA NAUKOWA
PRZEWODNIK DOBRYCH PRAKTYK

Turystyka społeczna w Polsce

Monografia naukowa

pod redakcją Andrzeja Stasiaka

Przewodnik dobrych praktyk

Kraków – Świdnica 2021

Redakcja naukowa
ANDRZEJ STASIAK

Recenzenci monografii:
PIOTR OLEŚNIEWICZ
DANIEL PUCIATO

Redakcja techniczna i skład
ROMAN ZADORA

Okładka
NATALIA FIGIEL

© COPYRIGHT BY AUTHORS & COTG PTTK KRAKÓW & FUNDACJA SYMBIOZA

Ministerstwo
Rozwoju i Technologii

Publikację wydano w ramach dofinansowania zadania publicznego ze środków Ministerstwa Rozwoju, Pracy i Technologii zgodnie z zawartą Umową nr III/27/P/63003/2810/21/DT pomiędzy ww. ministerstwem a Fundacją Symbioza

Kraków – Świdnica
Grudzień 2021

ISBN 978-83-963906-1-5

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK
Oficyna Wydawnicza „Wierchy”
31-010 Kraków, ul. Jagiellońska 6
www.cotg.pttk.pl

Spis treści

Wprowadzenie (<i>Andrzej Stasiak</i>)	7
1. Turystyka społeczna – ramy teoretyczne	
1.1. Turystyka społeczna: geneza i istota (<i>Armin Mikos von Rohrscheidt</i>)	13
1.2. Uczestnicy, formy i kierunki rozwoju współczesnej turystyki społecznej (<i>Armin Mikos von Rohrscheidt</i>)	31
1.3. Turystyka społeczna w badaniach naukowych (<i>Karolina Korbiel, Iwona Dominek</i>)	63
2. Ekonomia społeczna w turystyce	
2.1. Gospodarczy wymiar turystyki społecznej (<i>Sylwia Osojca-Kozłowska</i>)	83
2.2. Rola podmiotów ekonomii społecznej jako kreatorów popytu i podaży na rynku turystycznym na wybranych przykładach (<i>Agnieszka Nowak</i>)	115
3. Podróże grup defaworyzowanych	
3.1. Oferta dla seniorów w kontekście turystyki społecznej – istota i zróżnicowanie (<i>Piotr Kociszewski</i>)	135
3.2. Bariery rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych na Dolnym Śląsku w świetle wyników badań ankietowych (<i>Katarzyna Trybuś</i>)	165
3.3. Turystyka szkolna klas IV–VIII w opinii nauczycieli – bariery i korzyści (<i>Iwona Dominek, Karolina Korbiel</i>) . . .	181
4. Udostępnianie przestrzeni dla turystyki	
4.1. Szlaki turystyczne jako ważny element infrastruktury służącej uprawianiu turystyki (<i>Jerzy Kapłon</i>)	205
4.2. Wnioski z kontroli NIK na Wschodnim Szlaku Rowerowym Green Velo w kontekście rozwoju turystyki społecznej (<i>Urszula Dziedzic, Andrzej Trojanowski</i>)	233

5. Otoczenie turystyki społecznej

5.1. Związki terroryzmu z ruchem turystycznym – implikacje dla turystyki społecznej (<i>Waldemar Zubrzycki</i>) .	255
5.2. Rola technologii cyfrowych w procesie rozwoju turystyki społecznej (<i>Piotr Zawadzki</i>)	281
5.3. Znaczenie socjoterapii w turystyce zdrowotnej na obszarach wiejskich (<i>Michał Roman, Antoni Roman, Arkadiusz Niedziółka</i>)	295
Spis tabel	316
Spis rysunków	317
Przewodnik dobrych praktyk	319

1.2. Uczestnicy, formy i kierunki rozwoju współczesnej turystyki społecznej

WSTĘP

Tekst prezentuje aktualne spektrum beneficjentów współczesnej turystyki społecznej wskazując na rolę składających się na nią programów i przedsięwzięć w zaspokajaniu ich potrzeb oraz ich miejsce w realizacji polityk społecznych. Rozpoczyna go analiza wspomnianych grup i rozmaitych korzyści z ich uczestnictwa w tej formie turystyki, a także zestawienie najpopularniejszych form organizowanych dla nich aktywności i adresowanych do nich produktów turystycznych. Druga część obejmuje opis głównych działań składających się na organizację turystyki socjalnej w wybranych krajach Europy. W końcowej, trzeciej części zestawiono najważniejsze problemy związane z organizacją współczesnej turystyki socjalnej, stojące przed nią aktualne wyzwania, rekomendacje rozwiązań dla części z nich, a także średniookresowe perspektywy rozwoju tej formy turystyki.

Turystyka społeczna jest w niniejszej pracy rozumiana i analizowana głównie w jej wymiarze socjalnym, to jest zakładającym jakąś formę wsparcia jej uczestników lub organizatorów niezbędnego dla realizacji aktywności turystycznej. Dlatego autor używa terminów turystyka społeczna i turystyka socjalna jako synonimów. Poza obszarem niniejszej analizy pozostawiono zjawiska nie powiązane z komponentem zewnętrznego wsparcia, tworzące uspołeczniony wymiar turystyki społecznej. Składają się na nie m.in. aktywności pewnej grupy organizatorów wypraw turystycznych, jak stowarzyszenia krajoznawcze na rzecz swoich członków, które nie przyjmują postaci ogólnodostępnych produktów i nie są przedmiotami otwartych transakcji, a także inspirowane oddolnie i angażujące lokalne społeczności działania

* ORCID: 0000-0001-5811-9096, Gnieźnieńska Szkoła Wyższa, Wydział Nauk Społecznych, redakcja „Turystyki Kulturowej”, Poznań, e-mail: armin@turystykakulturowa.org

gospodarzy wyjazdów i pobytów turystycznych, podejmowane dla realizacji rozmaitych własnych celów społecznych bez założenia uzyskania korzyści ekonomicznych. Wymienione grupy aktywności realizują częściowo inne cele (jak krajoznawstwo czy popularyzacja własnego dziedzictwa), a także posiadają inne grupy uczestników. Są one jednak bez wątpienia integralnymi wymiarami turystyki społecznej i jako takie zasługują na odrębną analizę.

Jako metodę badania przyjęto analizę danych zastanych, w tym dokumentów źródłowych, opracowań badaczy odnoszących się do przedmiotu oraz oficjalnych informacji wytwarzanych przez organizacje zarządzające programami turystyki społecznej.

BENEFICJENCI, ICH KORZYŚCI I TYPOWE FORMY ORGANIZACJI TURYSTYKI SOCJALNEJ

Podstawową ideą koncepcji współczesnej turystyki socjalnej jest uznanie, że „odpoczynek” od codziennego życia (i związanych z nim problemów oraz stresu) przyczynia się do psychicznego, fizycznego i społecznego dobrostanu każdej osoby oraz warunkuje dobrą kondycję fizyczną i współdecyduje o dobrym zdrowiu. Z tej perspektywy turystyka społeczna otrzymuje operacyjne cele tworzenia i dystrybuowania takiej oferty, która przez konsumpcję zapewni wszystkim członkom społeczeństwa uzyskanie tych właśnie wartości (Diekmann i in., 2018). W tym kontekście należy widzieć rozliczne katalogi beneficjentów turystyki społecznej formułowane przez jej badaczy, wskazujące jednocześnie namacalne korzyści, jakie w ich konkretnej sytuacji mogą i powinny wynikać z konsumpcji jej produktów. W sumie składają się one na zróżnicowane spektrum, ukazujące jak powszechna jest lub może być ta forma turystyki.

Wśród najliczniejszych grup beneficjentów turystyki społecznej wymieniani są:

- ludzie o skromnych dochodach, zarówno niepracujący, jak i zatrudnieni,
- rodziny słabe ekonomicznie,
- samotni rodzice i inni członkowie rodzin opiekujący się dziećmi oraz rodziny zastępcze,
- dzieci i młodzież żyjące w środowiskach niekorzystnych dla ich osobowego rozwoju, w tym z rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji z różnych powodów innych niż ekonomiczne (np. konflikt i rozbieżność rodzin, niekorzystne socjalne otoczenie rodzinne, alkoholizm rodziców, długotrwała nieobecność rodzica),

- seniorzy, statystycznie zwykle także posiadający dochody mniejsze niż przeciętne, a w wielu krajach bliskie socjalnego minimum, stojący w obliczu pogarszającego się stanu zdrowia, a wskutek braku codziennego kontaktu i ograniczeń fizycznych w znacznej mierze izolowani od swoich środowisk i od działań społecznych,
- osoby trwale niepełnosprawne lub pozostające w procesie rehabilitacji powypadkowej,
- opiekunowie – a czasem wszyscy członkowie współzamieszkującej rodziny – osób trwale niepełnosprawnych, obłożnie chorych lub całkowicie zależnych od ich pomocy (jak chorzy na alzheimera czy dzieci dotknięte autyzmem),
- młodzież jako cała grupa społeczna (youth tourism),
- imigranci, szczególnie z krajów niezamożnych i oddalonych kulturowo od kraju przyjmującego,
- różne grupy defaworyzowane lub dyskryminowane w danym społeczeństwie jak długo ten stan się utrzymuje (zob. Minnaert i in., 2006; *Analiza...*, 2007; McCabe, 2009; Włodarczyk, 2010; Wojciechowska-Solis, 2011; Łuszczzyńska, 2011; Minnaert i in., 2011; Cavlak, Selvi, 2012; Stasiak, Włodarczyk, 2012; Diekmann i in., 2018; Pyke i in., 2019; Diekmann, McCabe, 2020; Mikos v. Rohrscheidt, 2020; McCabe, Qiao, 2020).

Powyższy katalog jest otwarty, co sygnalizuje używany w większości zestawień i opisów angielski zwrot „such as” czy polski „miedzy innymi”. Owa elastyczność jest rezultatem obserwacji dotychczasowego rozwoju turystyki społecznej, której globalne założenia czy krajowe programy wielokrotnie dopasowywano już to do rozwijanej koncepcji praw obywatelskich i społecznych, już to do zmieniającej się sytuacji i wydarzeń wpływających na znaczące zmiany i pojawianie się nowych rodzajów popytu. W tym kontekście autor pozwala sobie na twierdzenie, że kwestią (raczej niedługiego) czasu będzie objęcie przedsięwzięciami turystyki społecznej kilku nowych grup. W Polsce mogą nimi być m.in. byli żołnierze cierpiący na długotrwałe skutki tzw. stresu pola walki (przynajmniej tak długo, jak ich pracodawcy, w tym państwo polskie nie zapewnią im szerszych programów rekonwalescencji wychodzących poza wojskowe kliniki i doradztwo psychologiczne) czy ozdrowieńcy, u których choroba wywołana wirusem SARS-CoV-2 wywołała długofalowe skutki, które latami będą odbijały się na ich zdrowiu fizycznym i codziennej sprawności, ale i na funkcjonowaniu w rodzinie, środowisku pracy i w lokalnej społeczności.

Korzyści wynikające z turystyki socjalnej

Współcześnie od tej formy turystyki oczekuje się, że ma swoim beneficjentom pozwolić na realizację ich prawa do wypoczynku w jego pełnym zakresie. W szczególności dzięki całkowitemu lub częściowemu jej dotowaniu lub przynajmniej organizowaniu bez komercyjnych marż turystyka społeczna pozwala realizować prawo dostępu do turystyki wszystkim tym grupom, które samodzielnie nie byłyby w stanie sfinansować swego wyjazdu. Jest ona też narzędziem pomagającym osiągać istotne cele społeczne zarówno w obszarach recepcji, jak i w obszarach emisji, w tym cele konkretnych krajowych polityk lub lokalnych strategii społecznych (np. poprawa spójności społecznej, jakości życia poszczególnych grup obywateli, integracji społecznej, edukacji zarówno formalnej (dla uczniów), jak i pozaformalnej. Przykładowo turystyka osób z różnych powodów niemogących uczestniczyć w pełni w życiu społecznym (bariery wynikające z niepełnosprawności, obciążającej ich opieki nad innymi, utraty codziennych kontaktów i wycofania społecznego i innych) pomaga im przezwyciężać ich społeczne wykluczenie. Dzięki swojemu wkładowi do wyrównywania szans i standardów życia obywateli danego kraju przeciwdziała też niekorzystnym procesom rozwarstwienia w skali całych społeczeństw. Ponadto przez wprowadzanie nowych konsumentów lokalnej oferty zwiększa popyt w sektorze całej turystyki, w szczególności na obszarach recepcji, gdzie realizowana jest jej oferta, jednocześnie poprawiając rentowność i stabilność funkcjonowania przedsiębiorców tego sektora, ich produktów oraz atrakcyjność pracy w usługach turystycznych. Wprowadzanie oferty socjalnej pozwala też redukować negatywne skutki sezonowości w turystyce (przez m.in. wykorzystanie oferty i infrastruktury poza głównym sezonem), a tym samym utrzymać, a nawet zwiększać poziom zatrudnienia w tym sektorze, a w regionach zorientowanych na turystykę i gospodarczo uzależnionych od jej funkcjonowania i rozwoju stymuluje przedsiębiorczość i pośrednio generuje wyższe wpływy z turystyki do budżetów samorządów.

Osobiste korzyści uczestników turystyki społecznej

Są one bardzo różnorodne, a ich osobiste dyskontowanie i ocena przez zainteresowanych w dużej mierze zależą od etapu ich życia (młodość – dorosłość – starość) i sytuacji, w której się znajdują (nieaktywny zawodowo – niepełnosprawny – żyjący w dysfunkcyjnej rodzinie – ubogi itd.). Obejmują one w zasadzie zawsze odpoczynek i regenerację sił, najczęściej także znacznie poszerzone możliwości rehabilitacji dla

niepełnosprawnych i seniorów. W ich przypadku często na pierwszy plan – obok utrzymania lub poprawy kondycji fizycznej lub bardziej ogólnie: stanu zdrowia – wysuwają się możliwość nawiązywania kontaktów z ludźmi i przezwyciężania osobistej izolacji, poszukiwanie i percepcja nowych doświadczeń prowadzących do poszerzenia horyzontów, możliwości nabywania tzw. miękkich kompetencji społecznych, wzrost zaangażowania, poprawa subiektywnego samopoczucia i podwyższenie samooceny.

W zależności od profilu wykorzystanej oferty wyjazdu mogą też wprowadzać doświadczenia satysfakcjonującej komunikacji międzykulturowej lub między grupami społecznymi (przekładające się na wzrost wzajemnego zrozumienia i kształtowanie postawy tolerancji); wspomagają rozwój osobisty przez motywację do rozwijania zainteresowań i talentów, a niektórym beneficjentom pozwalają nawet na realizację ich potrzeb religijnych (w postaci udziału w pielgrzymkach).

Udział w turystyce społecznej wielu jej uczestnikom przynosi też chwilową, ale pożądaną zmianę perspektywy: takie wakacje są bowiem nie tylko odskocznią od codziennej rutyny, stresu lub poważnych problemów finansowych oraz interpersonalnych w rodzinach, szkole lub pracy, ale umożliwiają też skoncentrowanie się na pozytywnych doświadczeniach, pozwalają na refleksję nad własnym życiem i relacjami z innymi ludźmi oraz (także dzięki obserwacji innych i kontaktach z nimi) zastanowienie się nad możliwościami zmian w konkretnych jego aspektach. Zintensyfikowane interakcje społeczne umożliwiają inne spojrzenie na samego siebie, a nawiązywanie i rozwijanie rozmaitych typów kontaktów społecznych przekłada się na wzrost pewności siebie, utrzymujący się również po powrocie z wakacji.

Z kolei propozycje objęte programem wyjazdów i pobyków stanowią potencjalne okazje i przestrzeń przełamywania izolacji społecznej, a nawet nauki takich kompetencji, jak umiejętność współpracy w grupie, zdolność do zaufania innym lub solidność. Osobom z dysfunkcyjnych rodzin, niesamodzielnym lub wycofanym społecznie, niemałe korzyści przynosi przy tym uczenie sytuacyjne, niezależnie, czy jest ono spontaniczne, czy też wspomagane strukturą programu imprezy i aranżowanymi zgodnie z nim sytuacjami. Wyjazdy rodzin przynoszą poprawę stosunków między ich członkami i komunikacji międzyosobowej (przy wspólnym wypoczynku), wyjazdy dzieci i młodzieży z rodzin ekonomicznie słabszych i dysfunkcyjnych oraz osób niepełnosprawnych i seniorów – intensyfikację ich kontaktów z innymi członkami społeczeństwa i wzrost poczucia bycia pełnowartościowym oraz szanowanym jego członkiem.

W zależności od programu wyjazdu i otwartości jego uczestnika na możliwość spełnienia indywidualnych potrzeb (i wyrównania własnych deficytów) długofalowym skutkiem może być poszerzenie horyzontów społecznych i (przynajmniej okresowe) zwiększenie własnej aktywności społecznej, możliwość podtrzymania nawiązanych kontaktów, budowanie poczucia własnej wartości, zaufania we własne siły i umiejętności oraz nabycie nowych doświadczeń i umiejętności, a także pozyskanie nowych inspiracji m.in. dla aktywności czasu wolnego. Wsparciem dla osobistych aspiracji stają się zaobserwowane przykłady i doświadczenia udanego zaangażowania, przełamania poczucia nudy i rutyny, braku sensu i poczucia braku sprawczości, a próbowanie nowych rzeczy, zachowań i działań nieznanych uczestnikowi w stałym miejscu życia lub wykraczających poza jego dotychczasowe praktyki (w tym opierających się na zespołowej współpracy czy kreatywnych) może zaowocować kontynuowaniem tej lub innej aktywności, satysfakcjonującej go i motywującej do współdziałania w codziennym środowisku, przełamując jego społeczne bariery. W ten sposób pozytywne wspomnienia z dobrze spędzonego czasu i nabyte umiejętności oraz nawyki wywołują trwałą pozytywną zmianę postaw i zachowań społecznych.

Ponadto niektóre programy turystyki społecznej (te o profilu poznawczym) otwierają przed jej uczestnikami możliwości poznawania własnego kraju, jego dziedzictwa i uczestnictwa we własnej kulturze, względnie – jeśli są to wyjazdy i pobyty zagraniczne – konfrontacji z innymi kręgami kulturowymi i ich dziedzictwem (zob. m.in. McCabe, 2009; Minnaert i in., 2009; Włodarczyk, 2010; Kosmaczewska, 2011; Minnaert i in., 2011; Nowacki, 2011; Berbeka, 2012; Rapacz, Jarmen, 2014; Eichhorn, 2020; Mikos v. Rohrscheidt, 2020).

Korzyści z udziału w przedsięwzięciach turystyki społecznej zostaną poniżej opisane bardziej szczegółowo dla najważniejszych grup jej beneficjentów. Dla każdej z nich wskazano też zidentyfikowane przez badaczy najczęstsze formy organizacji aktywności turystycznej.

Seniorzy

Niezależnie od ekonomicznych wymiarów funkcjonowania znacznej części seniorów, które warunkują ich sklasyfikowanie jako jednej z głównych grup beneficjentów turystyki społecznej są jeszcze inne, wynikające z typowych dla nich potrzeb. Wyjazdy, nawiązywane podczas nich relacje i proponowane aktywności wychodzą naprzeciw głównej potrzebie seniorów: ochrony stanu zdrowia i kondycji fizycznej, ale umożliwiają też spędzenie czasu w satysfakcjonujący sposób,

odświeżenie dobrych wspomnień i spokojną refleksję, wyrażanie siebie oraz odczucie znaczenia i przydatności, nawiązywanie i utrzymanie stosunków towarzyskich, wreszcie duchową satysfakcję (Ferrer i in., 2015; Morgan i in., 2020; Kociszewski, 2016).

W ramach turystyki seniorów (*senior tourism*), obok realizacji praw tych osób do wypoczynku, głównym celem jest utrzymanie ich powiązań ze społeczeństwem jako całością i utrzymanie ich aktywności społecznej (*accessible tourism*). Badania empiryczne ujawniają, że poziom dobrostanu w grupie seniorów turystów jest wyższy w porównaniu do seniorów nie uczestniczących w wyjazdach turystycznych, co wynika z większej częstotliwości ich aktywności społecznych i poznawczych oraz subiektywnie postrzeganych korzyści zdrowotnych (Diekmann i in., 2018). Oferta turystyki społecznej dla nich najczęściej przybiera formy stacjonarnych pobytów wypoczynkowych i zdrowotnych, wycieczek integracyjnych z programami dostosowanymi do ich możliwości psychofizycznych oraz wycieczek krajoznawczych, realizowanych m.in. przez instytucje kultury, organizacje zrzeszające seniorów i podmioty organizujące nieformalną edukację, jak w Polsce uniwersytety trzeciego wieku.

Wspieranie turystyki społecznej seniorów odbywa się w różny sposób. Najczęstszymi formami są: pakiety (pobytowe i wycieczkowe) dotowane pośrednio przez państwo, systemy bonów finansowo wspierane przez państwo, świadczenia realizowane przez organizacje pozarządowe, względnie programy prywatnych fundacji, elementy polityk społecznych samorządów regionalnych lub lokalnych realizowane przez ich agendy, a także programy inspirowane i koordynowane przez agendy Unii Europejskiej, m.in. UE Senior Tourism Initiative i Projekt SENTour, w części program Calypso (Borzyszkowski, Michalczak, 2021). Ich wykonawcami są zwykle zaakceptowani operatorzy działający na zlecenia dystrybutorów, fundusze czasowe oraz zakłady uzdrowiskowe współpracujące z ubezpieczycielami i zarządcami krajowych systemów emerytalnych, przedsiębiorstwa turystyczne wyspecjalizowane w obsłudze wycieczek dla seniorów lub wyodrębniające ją jako jedną z kategorii swoich usług, wreszcie same organizacje zrzeszające seniorów i ich kluby turystyczne (Kociszewski, 2016).

Należy zaznaczyć, że w przeciwieństwie do postaw i zachowań turystycznych pokolenia swoich rodziców dzisiejsi seniorzy chętniej wybierają wyjazdy o charakterze krajoznawczym lub w celu uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych czy rozwijaniu osobistych pasji. Niektórzy angażują się też w systematyczne formy kształcenia, jak

dedykowane im studia i kursy organizowane przez instytucje prowadzone przez władze lokalne, jak niemieckie Volkshochschulen lub edukacyjne organizacje pozarządowe, jak polskie uniwersytety trzeciego wieku, ośrodki kultury, stowarzyszenia aktywnych seniorów i inne. Wiele z tych programów obejmuje towarzyszące zajęciom lub uzupełniające je wyjazdy edukacyjne. Przykładowo dotowany przez rząd i adresowany do starszych mieszkańców program turystyczny hiszpańskiego Instytutu Seniorów i Usług Społecznych obejmuje programy wypraw dostosowane do potrzeb seniorów i zawierające również integralny element doświadczenia (*experiencia*) nawiązującego do różnych wymiarów i zasobów dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Kociszewski, 2016; Mikos v. Rohrscheidt, 2020; IMSERSO, 2021).

Ludzie o niewystarczających dochodach i czasowo bezrobotni

Im oferta turystyki społecznej zapewnia wakacje poza miejscem codziennego życia, na które w innej sytuacji nie byłoby ich stać, a jej podstawowym uzasadnieniem jest powszechnie akceptowana zasada „*tourism for all*”. Podstawową formułą wspierania osób o niewystarczających dochodach jest dofinansowanie ich corocznych wakacji, przy czym najczęściej wsparcie udzielane jest bezpośrednio w postaci dopłat wakacyjnych na konto beneficjenta po spełnieniu kryteriów sprawdzanych przez pracowników instytucji lub fundacji, albo za pomocą czeków i bonów wakacyjnych powiązanych z jakąś formą systematycznego oszczędzania i akceptowanych w ramach stworzonego systemu (*Tourism in actions...*, 2017; zob. też ANCV, 2020).

Z kolei z perspektywy osób bezrobotnych szczególnie istotnym wsparciem, które w ich trudnej życiowej sytuacji płynie z uprawiania zewnętrznie finansowanej turystyki są doświadczenia i impulsy płynące z kontaktów, wyrównujące negatywne psychologiczne i społeczne (izolacja) skutki braku zatrudnienia i wzmacniające psychiczną równowagę oraz tworzenie sprzyjającego środowiska, które wzmacnia ich pozytywną samoocenę i pośrednio wpływa na ich motywację do poszukiwania nowej pracy i aktywność w tym wymiarze ich życia (Kakoudakis, 2014; Kakoudakis i in., 2017). Dlatego w coraz liczniejszych krajach turystyka społeczna tych ludzi jest włączana w aktywne polityki rynku pracy i realizowana przez odpowiedzialne za ten sektor instytucje (Kakoudakis, 2020). Tej grupie beneficjentów pomaga się także w ramach innych gałęzi turystyki społecznej, dofinansowując im uprawiania turystyki rodzinnej lub obejmując ich ofertą turystyki zdrowotnej.

Rodziny

Beneficjentami turystyki społecznej są zarówno rodziny o niskich dochodach, jak i rodziny z różnych powodów znajdujące się w trudnej sytuacji: niepełne, adopcyjne i zastępcze, dysfunkcyjne i zagrożone patologiami, zagrożone wykluczeniem społecznym z powodu długotrwałego bezrobocia, trwałej utraty zdrowia pracującego członka rodziny czy wymagającej opieki wewnątrz rodziny, dotknięte klęskami żywiołowymi (Stasiak, Włodarczyk, 2012). To czyni tę grupę bardzo niejednorodną i powoduje wysuwanie się na plan pierwszy różnych korzyści. Przykładowo rodzinom dysfunkcyjnym oferta wspólnego wyjazdu turystycznego umożliwia wyrównanie deficytu i budowanie kapitału rodzinnego, rozumianego jako więzi i relacje między członkami rodziny, przybierające postać wzajemnego zainteresowania, opieki, pomocy oraz troski, szacunku, zaufania i miłości, w tym więzy między rodzicami a dziećmi kluczowe w socjalizacji tych ostatnich. Ten kapitał owocuje zwiększoną elastycznością i odpornością wobec napotykanych przez rodzinę lub jej członków przeciwności losu oraz stabilnością rodziny (Nowacki, 2011).

Dla rodzin o niskich dochodach najważniejszą korzyścią może być okazja do spędzenia dłuższego czasu razem jako rodzina, możliwość wspólnego doświadczenia czegoś nowego i innego (co rodzi pozytywne doświadczenie cementujące rodzinę), czy szansa na zabawę i radosne wspomnienia dla dzieci, asocjowane z rodzicami (McCabe, 2009). W tych rodzinach istotne jest satysfakcjonujące poczucie rodziców i opiekunów, że spełniają swe obowiązki wobec dzieci na poziomie przyjętym w danym społeczeństwie. Z kolei przez opiekunów osób trwale chorych będących ich najbliższymi wyjazd jest traktowany jednocześnie jako wsparcie i doroczna forma wytchnienia od tego obciążenia (Chung, Simpson, 2020). Dla wielu rodzin uczestniczących w turystyce społecznej nie mniej ważna niż rekreacja jest okazja do uczestnictwa w kulturze (imprezy, zwiedzanie), która tworzy corocznie główny, a nierzadko jedyny impuls do zachowań wyrównujących deficyty ich kapitału kulturowego.

Rodzinom słabszym ekonomicznie proponowane są głównie rodzinne wyjazdy i pobyty wczasowe (wczasy rodzinne – *family tourism*), organizowane we współpracujących ośrodkach o charakterze czysto rekreacyjnym lub z programem dla dzieci, w tym w wioskach wakacyjnych. Częstą formą wsparcia zaliczaną do spektrum turystyki społecznej są także wspólne wycieczki integracyjne z udziałem członków rodzin pracowników, finansowane przez pracodawców oraz ich dofinansowanie do kolonii i wycieczek dla dzieci pracowników.

W krajach o mniejszej skali wsparcia ta propozycja jest ograniczona do dzieci z tych rodzin, np. do uzyskania pełnoletniości lub zawodowego usamodzielnienia się; wówczas najczęstszą jej formą są kolonie i obozy wakacyjne oraz indywidualne (do) finansowanie udziału w wycieczkach szkolnych. W rodzinach zastępczych dotowany wyjazd lub pobyt dotyczy dziecka i opiekuna i często obejmuje programy integracyjne. Główne formy pomocy dla rodzin z dziećmi niepełnosprawnymi to dofinansowanie krótszych wspólnych wyjazdów w postaci grantów i innych form dopłat (szczegółowo zob. McCabe, 2009; Minnaert i in., 2009; McCabe i in., 2010; Stasiak, Włodarczyk, 2012; Reyes Uribe, 2020; Nowacki, 2011; Hermans i in., 2020; Kosar, 2020).

Dzieci i młodzież

Młodzież jako grupa społeczna rozpatrywana w całości jest zwykle beneficjentem powszechnej turystyki edukacyjnej (w tym szkolnej) organizowanej przy założeniu równego dotowania wycieczek dla każdego uczestnika. Jako grupy dotyczą jej także dotowane przez państwo lub jego agendy (i nieraz wysokie) zniżki w schroniskach młodzieżowych i hotelach. Natomiast podstawową formą oferty turystyki społecznej dla młodzieży w trudnej sytuacji i z rodzin dysfunkcyjnych są skierowania na turnusy kolonijne z opieką psychologiczną lub integracyjne wycieczki realizowane przez instytucje i podmioty opiekuńcze, a także wędrowne lub stacjonarne obozy z ofertą zorganizowanych aktywności rekreacyjnych (McCabe, Qiao, 2020).

W tym kontekście należy wspomnieć o zagranicznej turystyce integracyjnej młodzieży szkolnej i studenckiej, mocno dotowanej przez państwa i międzynarodowe lub bilateralne międzypaństwowe podmioty finansowane przez władze państwowe lub Unię Europejską. Ich założeniem jest wspieranie oddolnie inicjowanych spotkań o różnym charakterze: od sportowych po edukacyjne w wymiarze sozologicznym, historycznym czy kreatywnym, które służą wzajemnemu poznaniu się młodych ludzi z różnych krajów, budowaniu zrozumienia i nawiązywaniu przyjaźni, wspólnemu uczeniu się, a docelowo również wzmacnianiu społeczeństwa obywatelskiego (Mikos v. Rohrscheidt, 2020). Typowymi sposobami realizacji takiej kulturowej turystyki społecznej młodzieży są: wymiana między szkołami partnerskimi, wspólne wakacje członków organizacji młodzieżowych, stacjonarne spotkania z programem warsztatów czy seminariów albo wspólnej pracy wolontariackiej czy wspólne podróże do miejsc pamięci (zob. DPJW, 2021). W świetle oceny założeń projektów programu Erasmus (w założeniu edukacyjny) oraz jego następcy Erasmus+, w sektorach

odnoszących się do młodzieży (w dużej skali dotowanych przez UE), należy zaliczyć do szeroko rozumianej turystyki społecznej tej grupy beneficjentów (Erasmus+, 2021). Wprowadzenie w 2020 r. Polskiego Bonu Turystycznego jako jednego ze sposobów zwalczania skutków pandemii COVID-19 również jest formą turystyki społecznej adresowaną do dzieci i wspierającą jej uczestników oraz usługodawców z tego sektora (Ustawa, 2020, art. 4).

Trwale niepełnosprawni i znajdujący się w procesie rehabilitacji

Dla tej grupy beneficjentów turystyka socjalna, obok utrzymania lub poprawy kondycji fizycznej, tworzy w ogóle możliwości wypoczynku poza miejscem zamieszkania, a także przełamuje ich faktyczną izolację społeczną wynikającą z fizycznych barier dostępu. To właśnie przewyżczanie braków interpersonalnych jest w ostatnich latach jednym z najważniejszych argumentów za poszerzaniem oferty dla niepełnosprawnych uczestników turystyki socjalnej i obejmowaniem nią możliwie wszystkich osób z tej grupy (Eichhorn, 2020).

W przypadku niepełnosprawnych (którzy często muszą wyjeżdżać z opiekunem) najczęstszą grupą ofert są turnusy rehabilitacyjne oraz pobyty w sanatoriach i stałych ośrodkach wakacyjnych dla beneficjentów świadczeń ubezpieczeniowych, dotowane lub w całości finansowane przez (odpowiednio) kasy chorych, zrzeszenia pracodawców lub krajowe systemy ubezpieczeń zdrowotnych. W krajach zamożniejszych lub rządzonych przez ugrupowania o wyższej wrażliwości społecznej uzupełniają je coraz częściej propozycje wyjazdów o charakterze integracyjno-poznawczym, kwalifikowane jako krajoznawstwo lub wprost turystyka kulturowa; które obok poprawy stanu zdrowia uczestników mają na celu zapewnienie im udziału w turystyce jako przysługującej każdemu formie wypoczynku i utrzymanie ich związku z innymi członkami społeczeństwa (*accessible tourism*) (Prochorowicz, 2012; Stasiak, Włodarczyk, 2012; Eichhorn, 2020).

W Polsce najpopularniejszym typem świadczenia powiązany z turystyką społeczną tej grupy beneficjentów są dotowane pośrednio w formule usług rzeczowych pobyty lecznicze i sanatoryjne w uzdrowiskach, dystrybuowane i finansowane lub dotowane przez publicznego ubezpieczyciela zdrowotnego – Narodowy Fundusz Zdrowia lub ubezpieczycieli społecznych, jak Zakład Ubezpieczeń Społecznych i Kasa Rolniczych Ubezpieczeń Społecznych (Stelmach, 2017). Organizatorami turystyki tych osób bywają też publiczne i niepubliczne podmioty opiekuńcze zarządzające domami opieki, w Polsce np. Caritas (Kowalczyk-Anioł, 2010). Również podwójną wysokość świadczeń

na dzieci niepełnosprawne i ich opiekunów w ramach Polskiego Bonu Turystycznego z 2020 r. należy uznać za formę turystyki społecznej adresowanej do tej (nielicznej) grupy osób z omawianej grupy, wspomagając jednocześnie ich i usługodawców z sektora turystyki (Ustawa, 2020, art. 6). Należy przypuszczać, że w ramach rehabilitacji i rekonwalescencji osób cierpiących na poważniejsze i długotrwałe skutki działania wirusa COVID-19 i one będą musiały być włączane do grupy beneficjentów rehabilitacyjnej odmiany turystyki socjalnej.

Imigranci

Dla nich turystyka społeczna przybiera formę nie tylko dotowanego wypoczynku, ale również obejmuje programy integracji społecznej i akulturacji, przykładowo w postaci wycieczek krajoznawczych, wyjazdów na wydarzenia kulturalne, wyjazdów integracyjnych z wolontariuszami lub przedstawicielami rówieśniczej grupy wiekowej oraz wycieczek wspomagających kursy językowe i semestry propedeutyczne, jak przykładowo dla tzw. uczniowskich lub studenckich grup zerowych (Mikos v. Rohrscheidt, 2020). W krajach z rozwiniętym systemem wsparcia socjalnego imigranci wychowujący dzieci automatycznie stają się beneficjentami turystyki rodzinnej.

Socjalizujący wymiar ich udziału w turystyce może jednak mieć też inny wymiar: można go bowiem wykorzystać jako zorganizowaną formę ich integracji na krajowym rynku pracy. Dobrym tego przykładem jest działalność austriackiego Caritasu, który w kraju z restrykcyjną polityką wobec imigrantów zaproponował szkolenie, a potem zatrudnianie przedstawicieli tej grupy u usługodawców turystyki zimowej, którym ze względu na sezonowość zatrudnienia i niskie stawki wynagrodzeń trudno znaleźć pracowników na rynku krajowym. Tą drogą, za pośrednictwem dozwolonej im formy pracy nabywają oni kompetencje, budują swoje pracownicze CV i stopniowo mogą ubiegać się o stałe zatrudnienie w Austrii (Kratzmann, Hartl, 2019).

Inne defaworyzowane grupy społeczne

Tworzą je – przykładowo – rdzenna ludność krajów rozwiniętych, ale też dyskryminowane mniejszości etniczne, religijne i seksualne, a w niektórych kulturach kobiety dyskryminowane ze względu na płeć, np. na terenach zamieszkałych przez populacje o dominujących konserwatywnych modelach społeczeństwa. Dla takich grup oferta turystyczna jest finansowana przez świadome niekorzystnego położenia tych grup władze, przez organizacje działające na ich rzecz, a nawet dotowana z zagranicy. W selekcji uczestników i w programach

turystycznych nacisk kładzie się na przewyższanie dyskryminacji grup defaworyzowanych. Oferta przybiera kształt zależny od typu i przejawiania się dyskryminacji, np. polega na samym wypoczynku w bezpiecznym miejscu lub towarzyszy jej program integracyjny, wzmacniający tożsamość grupową czy rozwijający określone kompetencje społeczne (szczegółowo: Pyke i in., 2019; Pyke, Pyke, 2020; Carr, Schänzel, 2020).

KTO I JAK WSPÓŁCZEŚNIE ORGANIZUJE TURYSTYKĘ SPOŁECZNĄ – PRZEGLĄD WYBRANYCH TYPÓW OFERT Z KRAJÓW EUROPY

Charakter tej części opracowania nie jest systematyczny, lecz egzemplaryczny: poniższe opisy nie odnoszą się do całości oferty turystyki społecznej w danym kraju, ale do usług proponowanych wybranym grupom docelowym. Jego zadaniem jest zapoznać Czytelnika z możliwościami organizacji przedmiotowej formy turystyki w zależności od dostrzeganych w danym kraju potrzeb danej grupy beneficjentów turystyki społecznej i realizowanych strategii polityk publicznych.

Turystyka społeczna dla osób z niskimi dochodami we Francji

Głównym aktorem w tym segmencie rynku turystycznego jest organ publiczny o profilu handlowym: Francuska Krajowa Agencja ds. Bonów Wakacyjnych (ANCV), powołana w 1982 r. w celu: ułatwienia osobom o niskich dochodach wyjazdów wakacyjnych; zapewnienia im swobody wyboru ofert zaspokajających ich potrzeby wspieranej przez doradztwo oraz koordynowania współpracy na rzecz rozwoju turystyki dla równomiernego rozłożenia jej podaży i popytu na produkty w poszczególnych obszarach recepcji. Aktualnie, obok turystyki osób o skromnych dochodach, zajmuje się ona wspieraniem turystyki seniorów, rodzinnej, osób niepełnosprawnych, a nawet sportowej turystyki młodzieży (ANCV, 2021). Fundusz Agencji jest w dużej części tworzony z obowiązkowych wpłat pracodawców i z subwencji rządowych.

ANCV wydaje i promuje tzw. czeki wakacyjne. Są one dystrybuowane na podstawie kryteriów socjalnych wśród pracowników wszystkich przedsiębiorstw, urzędników państwowych, ostatnio również samozatrudnionych pracowników oraz przez lokalne instytucje opieki socjalnej i wspierania rodzin. Osoby chcące skorzystać z bonu wakacyjnego wpłacają określoną część każdej wypłaty na specjalne konto oszczędnościowe, które uzupełniane jest zgodnie z kryteriami socjalnego wsparcia. Po zakończeniu ustalonego (zwykle rocznego)

okresu oszczędzania pracownik odzyskuje pieniądze zwiększone o dopłatę w formie bonów wakacyjnych. Zazwyczaj środki są uwalniane w czerwcu, przed okresem letnich wakacji. Bony przyznawane w formie książeczek czekowych umożliwiają rozszczępienie płatności na kilkanaście różnych usług, zgodnie z decyzją posiadacza. Są one aktualnie akceptowane przez ponad 200 tys. usługodawców, a w ostatnich latach z tej formy dopłat korzystało przeciętnie od 4 do 4,5 mln osób (*Tourism in actions...*, 2017). W ramach książeczek czekowych funkcjonują dodatkowo rabaty wynegocjowane dla posiadaczy dzięki finansowemu wkładowi pracodawcy, rady zakładowej, lokalnego komitetu społeczno-gospodarczego lub organizacji społecznej. Sieć doradztwa i dystrybucji bonów działa w kilku tysiącach punktów i pokrywa cały kraj, natomiast organizacją pobytów rodzinnych dla beneficjentów turystyki społecznej, zarządzaniem infrastrukturalną bazą i opracowywaniem lokalnych programów wakacji (w tym wycieczek podczas pobytów) zajmują się uczestniczące w programie przedsiębiorstwa i lokalne organizacje turystyczne, deklarujące respektowanie modelu ekonomii społecznej i celów tej formy turystyki: sprawiedliwości społecznej i niedyskryminacji, tworzenia lokalnych miejsc pracy, działań na rzecz spójności rodzin i społeczności, a także zapewnienia uczestnikom doświadczenia francuskiego dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Agencja wspiera też dotacjami właścicieli bazy turystycznej deklarujących udział w programie, dofinansowując im część kosztów remontu infrastruktury i jej dostosowania do požądanych standardów (ANCV, 2021; Reyes Uribe, 2020).

Wakacje rodzin z małymi i niepełnosprawnymi dziećmi w Wielkiej Brytanii

W Zjednoczonym Królestwie turystyka społeczna stanowi domenę głównie społecznych organizacji charytatywnych, a działania państwa w tym obszarze (jak i w ogóle wspierające rodziny) ograniczają się do przekazywania środków finansowych do budżetów lokalnych samorządów, dotowania operatorów usług socjalnych, spółdzielni konsumenckich i stowarzyszeń charytatywnych czynnych w zakresie organizacji wyjazdów wakacyjnych oraz do zwolnień podatkowych przyznawanych zaangażowanym w takie przedsięwzięcia organizacjom *non profit* (Górska, 2011; Jaremen, 2012).

Do większych podmiotów aktywnych w organizacji wspieranej turystyki rodzinnej należą obejmujące swym działaniem teren całego kraju Family Holiday Association i Family Fund. Ta pierwsza organizacja (stowarzyszenie) skupia się na dofinansowaniu wyjazdów

wakacyjnych rodzin o niskich dochodach, posiadających przynajmniej jedno dziecko w wieku poniżej trzech lat, przy czym rdzeniem oferty są dopłaty do krótkich rodzinnych wyjazdów do parków wakacyjnych, miejsc na wybrzeżu morskim i na wieś oraz kontraktowanie dla beneficjentów u przedsiębiorców grupowych wycieczek oferowanych rodzinom, zasadniczo trwających nie dłużej niż cztery dni. Rocznie z pomocy FHA korzysta ok. 5,5 tysiąca rodzin (FHA, 2021).

Z kolei Fundusz, koncentrujący się na pomocy rodzinom z dziećmi niepełnosprawnymi i przewlekle chorymi do lat 16 jest organizacją charytatywną dotowaną przez rządy regionalne. Formułą jego funkcjonowania jest zbieranie od donatorów pieniędzy i przekazywanie ich w formie grantów rodzinom, które przeznaczają je na zaspokojenie rozmaitych potrzeb, w tym udział w wyjazdach turystycznych (głównie krótkich wyjazdach rodzinnych i jednodniowych wyjazdach rekreacyjnych) zawsze ze spersonalizowaną ofertą dostosowaną do rodzaju niepełnosprawności dziecka. W ostatnich latach liczba udzielonych grantów oscyluje wokół 90 tysięcy (FF, 2021). W organizacji wypoczynku na miejscu dla beneficjentów, szczególnie z niepełnosprawnymi dziećmi coraz ważniejszą rolę odgrywają wolontariusze i grupy ludzi pomagających lub świadczących usługi „po kosztach”, co obniża koszty organizatorów i pozwala im objąć działaniami większą grupę ludzi (Shaw i in., 2020).

Turystyka socjalna młodzieży szkolnej i studiującej w Niemczech

W tym kraju, co uwarunkowane jest jego historią gospodarczą i ukształtowaną przez ostatnie dwa stulecia mentalnością, pojęcie „Sozialtourismus” kojarzy się (nadal) negatywnie, jako rodzaj korzyści uzyskiwanej na koszt innych i dlatego mniej akceptowanej w wielu środowiskach. Dodatkowo w latach 2012–14 negatywnymi konotacjami obciążała je medialna asocjacja z masowymi przyjazdami obywateli uboższych państw Unii Europejskiej (zwłaszcza Rumunii) bez podejmowania pracy, za to z wykorzystaniem pełnego pakietu świadczeń społecznych (Nowrot, Strukmeyer-Öner, 2014). W powiązaniu z relatywnie wysokim poziomem samowystarczalności, a nawet dobrobytu szerokich warstw społeczeństwa skutkuje to zmniejszeniem popytu na tę formę turystyki dla nowszych grup jej beneficjentów. Mniej dotyczy to niepełnosprawnych, opiekunów osób niesamodzielnych, rekonwalescentów i młodzieży szkolnej, jednak ma silne przełożenie na wykorzystanie oferty turystyki rodzinnej czy osób chwilowo niezatrudnionych.

Model funkcjonowania turystyki społecznej w Niemczech opiera się na systemach zapomogowych i jest zdecentralizowany, a funkcję publicznego sponsora odgrywają w nim głównie kraje związkowe i samorządy. Wyjątkiem jest wsparcie dla wycieczek edukacyjnych niemieckiej młodzieży – tu organizującą ją instytucje edukacyjne i organizacje młodzieżowe wspierają na poziomie federalnym podmioty koordynowane przez konferencję ministrów oświaty. Obok rodzin w trudnej sytuacji właśnie dzieci i młodzież należą w Niemczech do najsilniej wspieranych beneficjentów turystyki społecznej. Należy jednak zauważyć, iż systemowe wspieranie nie dotyczy głównie przedsięwzięć rekreacyjnych, ale poznawczych (m.in. wycieczki do miast i o charakterze studyjnym) i integracyjnych. Za pośrednictwem agend organizujących międzynarodową turystykę młodzieży na wysokim poziomie wsparcia lub w całości finansowane są programy grupowych wyjazdów zagranicznych, jeśli zawierają komponenty spotkań z rówieśnikami odwiedzanego kraju, wymiany doświadczeń, wspólne moduły edukacyjne i integracyjne: można też ubiegać się nawet o dofinansowanie późniejszych indywidualnych wyjazdów dla podtrzymywania nawiązanych kontaktów (DPJW, 2021). W ramach takich programów, jak „Bildungspaket” czy „Inclusion” wsparcie przyznawane jest szkolnym wycieczkom, których programy wykażą komponenty wspierające budowanie indywidualnego kapitału kulturowego uczestników, a w wycieczkach osób młodych z socjalnie wrażliwych rodzin – kapitału społecznego. Systemowo dofinansowane są też wycieczki starszych klas szkół średnich i zawodowych, przy czym dopłaty obejmują wszystkich uczestników (Mikos v. Rohrscheidt, 2020). W przypadku młodych imigrantów dochodzi do tego jeszcze aspekt integracyjny: specjalne propozycje wycieczek dla nich (nie tylko dla uczniów, ale i studentów) stanowią m.in. integralną część programów szkół językowych (Mikos v. Rohrscheidt, 2020).

Turystyka socjalna seniorów w Hiszpanii

W tym kraju turystyka społeczna jest traktowana nie tylko jako forma pomocy społecznej, ale i jako obszar działań stymulujących i stabilizujących przemysł turystyczny. Są one więc koordynowane w taki sposób, by wydłużać sezon turystyczny i zapewniać bardziej stabilny popyt na terenach, gdzie baza ofert jest słabiej wykorzystywana (Cineros-Martinez, Fernandez-Morales, 2020).

Najsilniej rozwinięty jest sektor dotowanych usług turystycznych dla seniorów, przy czym w ich wypadku obok ekonomicznego pojawia się silny rys integracyjny. Hiszpański organizator turystyki

socjalnej seniorów IMSERSO oferuje wyjazdy i pobyty rekreacyjne, ważne dla osób samotnych wyjazdy w zimowym okresie świątecznym oraz dostosowane do potrzeb seniorów programy wypraw obejmujące doświadczanie dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Uczestnicy mogą wybrać między rozmaitymi obszarami docelowymi wycieczek i pobytów: wybrzeżem i hiszpańskimi wyspami, kurortami w głębi kraju, parkami narodowymi czy stolicami prowincji i miastami autonomicznymi (Melilla, Ceuta). Każdego roku IMSERSO publikuje broszurę prezentującą wszystkie obszary docelowe i typy wyjazdów oraz dostępne terminy. Dotowane są: podróże w obie strony, zakwaterowanie, polisa ubezpieczeniowa, usługi medyczne i udział w programie kulturalnym lub rozrywkowym. Każdy, kto chce uczestniczyć w programie IMSERSO musi złożyć wniosek. Można to zrobić online za pośrednictwem portalu IMSERSO lub na piśmie. IMSERSO przetwarza wnioski i weryfikuje te, które spełniają rozmaite kryteria (w tym wiek i dochody), z uwzględnieniem dofinansowania wyjazdów w poprzednich latach. Wnioski ocenia się na podstawie skali punktowej odpowiadającej poszczególnym kryteriom. Aplikujący są powiadamiani o akceptacji wniosku i o terminie, w którym będą mogli zakupić bilety lub wybrać swoją podróż/pobyt spośród dostępnych opcji. Osoby, których liczba punktów jest niewystarczająca do bezpośredniego wyboru mogą być umieszczone na liście oczekujących (*Tourism in actions...*, 2017). Zasadą jest pokrywanie przez uczestników 70% kosztów wyjazdu, reszta finansowana jest z zasobów programowych (IMSERSO, 2021).

Od pewnego czasu Hiszpania stawia też na przyjazdową turystykę społeczną: zorganizowany z inicjatywy jej rządu projekt Europe Senior Tourism adresowano do starszych obywateli Unii Europejskiej, którym oferowano wakacje w Hiszpanii poza sezonem turystycznym po preferencyjnych, dotowanych kosztach (Górska, 2011).

Liczne przykłady turystyki społecznej organizowanej w Europie i w niektórych krajach pozaeuropejskich dla różnych grup beneficjentów w ramach krajowych programów prezentuje raport ISTO (*Tourism in actions...*, 2017).

Przedstawione w powyższym przeglądzie przykłady dowodzą, że turystyka socjalna, w zależności od grupy jej beneficjentów i założeń programów czy profilu poszczególnych produktów może mieć charakter zarówno rekreacyjny (rodziny, seniorzy), aktywny (młodzież, dzieci), zdrowotny, w tym rehabilitacyjny (niepełnosprawni, seniorzy, rekonwalescenci), integracyjny (imiigranci, grupy defaworyzowane,

seniorzy), jak i poznawczy (młodzież, imigranci, seniorzy, dzieci). W miarę głębszego rozumienia źródeł, charakteru i kierunku relacji oraz przemian społecznych, świadomego i systemowego przezwyciężania niesprawiedliwych różnic w obszarze dobrobytu jednostek (czy choćby zapewnienia sprawiedliwego startu dla kolejnej generacji obywateli), a w skali międzynarodowej – zmniejszania negatywnych skutków ekonomicznej globalizacji, przynajmniej w państwach północnej hemisfery obserwuje się już dziś zmianę akcentu w refleksji nad analizowaną formą turystyki z komponentu „socjalnego” na „egalitarny”. Widzimy i czytamy więc, jak coraz częściej jest ona określana nie tyle jako turystyka społeczna, co turystyka dla wszystkich, co każe oceniać ją już nie tylko jako rodzaj „pomocy”, ile raczej jako realizację praw każdego z obywateli. Jest więc ona widziana już nie jako seria subwencji, ale jako dodatkowe „spoiwo” dla zróżnicowanego społeczeństwa, pomagające mu i nam wszystkim nie tylko rozumieć się jako jedność w różnorodności, ale i funkcjonować i żyć jako „zrównani” i niedzieleni niepotrzebnie tam, gdzie dzieleni być nie musimy.

AKTUALNE UWARUNKOWANIA ORGANIZACJI I ROZWOJU TURYSTYKI SPOŁECZNEJ

Rozpatrywane w globalnej skali główne problemy i wyzwania stojące przed instytucjami i osobami decydującymi o organizacji turystyki społecznej wynikają głównie z następujących faktów:

- przyspieszającego starzenia się społeczeństw (zmieniającego strukturę popytu turystycznego, ale i możliwości jego zaspokojenia przez samych zainteresowanych),
- spadku stabilności ekonomicznej, a nawet pauperyzacji kolejnych grup społecznych zdanych tym samym na instytucjonalne wsparcie (przy jednoczesnym ich dążeniu do utrzymania dotychczasowych standardów życia także w wymiarze wyjazdów turystycznych),
- dynamicznie zmieniających się modeli rodziny i życiowego partnerstwa ludzi (komplikujące m.in. identyfikację jej potencjalnych beneficjentów i wymagające nowych kryteriów ich uznawania) (zob. np. Stasiak, 2011a),
- braku odniesienia poczucia solidarności społecznej i akceptowanych regulacji socjalnych do potrzeb uprawiania turystyki przez beneficjentów rozmaitych form wsparcia,
- słabego zaangażowania lokalnej władzy publicznej i jej niechęci do wydawania środków na taką (pośrednią i niełatwą

w weryfikacji efektów) formę poprawiania dobrostanu obywateli i ich społecznej inkluzji,

- utrzymującego się przekonania potencjalnych gospodarzy produktów turystyki społecznej (w tym samorządów i usługodawców) o niewielkiej sile nabywczej jej beneficjentów, a tym samym mniejszych korzyściach ekonomicznych z jej organizacji, skutkującego niechęcią do przystosowywania produktów do potrzeb np. osób niepełnosprawnych czy wielodzietnych rodzin, a nawet w ogóle rezygnacją z zabiegania o te grupy klientów,
- problemów obszarów recepcji turystyki społecznej związanych z sezonowością jej produktów i tym samym przychodów usługodawców oraz zatrudnienia w tym sektorze.

W tym kontekście ważną rolę mogą odgrywać także bariery powszechnie występujące po stronie samych potencjalnych beneficjentów turystyki społecznej w poszczególnych społeczeństwach: brak wolnego czasu, np. ze względu na konieczność nieprzerwanego zarobkowania, brak wiedzy o ofercie turystyki społecznej i uprawnieniu do korzystania z niej, konieczność sprawowania opieki na bliskimi, rzeczywisty brak infrastruktury umożliwiającej im (jak niepełnosprawnym) uprawianie turystyki lub subiektywne przekonanie o takim braku, zaawansowany stan wycofania społecznego (m.in. u seniorów), niechęć do korzystania z pomocy instytucjonalnej, a tym bardziej świadczonej przez organizacje dobroczynne i inne społeczne, brak środków na udział własny, gdy jest on wymagany (zob. m.in. Włodarczyk, 2010; Nowacki, 2011; Stasiak, 2011b; Stasiak, Włodarczyk, 2012; Diekmann i in., 2018; McCabe, Qiao, 2020).

Natomiast wśród czynników pozytywnie oddziałujących na formułowanie celów i programów turystyki społecznej i pozyskiwanie dla nich sojuszników w skali społeczeństw jako najważniejsze można wymienić: długie w wielu krajach tradycje jej organizacji i obejmowania nią konkretnych grup społecznych, integracja programów turystyki społecznej w ramy turystyki zrównoważonej, odpowiedzialnej środowiskowo oraz uwzględniającej interesy pozostałych interesariuszy (powszechnie akceptowaną i coraz silniej pożądaną w wielu obszarach recepcji), zrozumienie coraz liczniejszych obywateli dla programów i działań związanych ze zwiększaniem spójności społecznej kolejnych grup (począwszy od niepełnosprawnych), rosnąca popularność pracy wolontariackiej i skłonność podmiotów komercyjnych do finansowego lub rzeczowego wsparcia jej przedsięwzięć w dłuższej perspektywie

(co obniża koszty opieki i obsługi produktów), konsekwentne inicjowanie i wspieranie turystyki socjalnej przez Unię Europejską (w jej przestrzeni) i prawne regulowanie w kolejnych krajach prawa do czasu wolnego i wypoczynku, także w formie podróży i pobytu poza miejscem życia, w zarządzaniu turystyką dążenie do wydłużania sezonów turystycznych w celu stabilizowania zatrudnienia i stabilnego dochodu mieszkańców obszarów recepcji (zob. Cavlak, Selvi, 2012; Stasiak, Włodarczyk, 2012; Berbeka, 2012; Mc Cabe, 2020).

Rozwiązania

Nie wszystkie tak rozmaite wyzwania (posiadające przy tym krajową i lokalną specyfikę) można efektywnie podejmować, a problemy rozwiązywać stosując uniwersalne recepty. Prawdopodobnie właśnie z powodu ich różnorodności i wielości lokalnych uwarunkowań nie wypracowano dotąd kompleksowej koncepcji turystyki społecznej o globalnym zasięgu i nie należy się takiej spodziewać. Warto jednak zaznaczyć niektóre – bazujące na empirycznych analizach – przemyslane i uzasadnione wskazania badaczy turystyki, które mogą stać się pomocne w konstruowaniu jej poszczególnych produktów, a nawet krajowych programów.

Jednym z takich rekomendowanych rozwiązań może być zastosowanie sieciującego podejścia do uzgadniania interesów zarówno beneficjentów, organizatorów (z mocnym akcentem na najsilniej zaangażowane organizacje społeczne), jak i gospodarzy konkretnych programów oraz przedsięwzięć. Pozwala ono wyartykułować różnice w ich perspektywach, a w partycypacyjnej formule, w procesie wspomagany przez ekspertów wspólnie wyeliminować czynniki hamujące kreację oferty, jej realizację i obsługę, a także bariery podejmowania podróży przez uczestników (zob. Minnaert, 2020a; 2020b).

Turystyka socjalna dla osób starszych nie powinna być rozumiana tylko jako zapewnianie im chwilowego wytchnienia i dostosowania do ich potrzeb forma rekreacji. Powinna ona być rozumiana jako działanie obliczone na długofalowe wzmacnianie ich subiektywnego dobrostanu i być dobrze zaplanowana jako środek ich (re) integracji społecznej oraz utrzymanie, a nawet wzrost ich społecznej aktywności. Tym samym stałaby się ona istotnym komponentem holistycznego podejścia do dobrobytu osób starszych. Jako sprawdzony model wskazuje się program rządu hiszpańskiego IMSERSO oceniany jako innowacyjne podejście tak do turystyki, jak i do polityki publicznej (Diekmann i in., 2018; Mikos v. Rohrscheidt, 2020). Ponieważ program ten wydaje się być sprawdzoną już drogą wykorzystania turystyki

społecznej w takiej właśnie funkcji, powinien znaleźć naśladowców w innych europejskich modelach wsparcia dla osób starszych.

Formy finansowania

Uznanie podróżowania w wolnym czasie za jedną z uprawnionych form realizacji podstawowego prawa do wypoczynku jest największym osiągnięciem niemal stuletniej refleksji nad turystyką społeczną i jej konsekwentnego wprowadzania jako integralnego komponentu organizacji dzisiejszych rozwiniętych społeczeństw (zwłaszcza jako inkluzji wszystkich grup społecznych), a także jako (co prawda, „miękkiego” i wciąż trudnego w egzekwowaniu) prawa jednostki. Jednak urzeczywistnienie tego prawa wymaga zewnętrznego wsparcia finansowego i organizacyjnego. Ze względu na różnice systemów integracji i pomocy społecznej, opieki zdrowotnej, poziomów ogólnej zamożności oraz priorytetów rządów wywodzących się z partii o różnym podejściu do polityki socjalnej, w perspektywie najbliższych dziesięcioleci nie jest możliwe opracowanie jednolitego systemu finansowania turystyki społecznej nawet dla Unii Europejskiej.

Będzie więc ono przybierać rozmaitą postać: od opracowywania spójnych, długofalowych, regularnie rewidowanych i modyfikowanych strategii rządowych, obejmujących rozmaite programy adresowane do różnych grup beneficjentów i powierzających ich realizację federacjom turystyki (lub turystyki społecznej). Kierują się one transparentnymi regułami i realizują wszystkie wskazane potrzeby, przez systemowe subwencjonowanie profilowanych i uznanych za wiarygodne organizacji społecznych, organizujących wyjazdy „po kosztach” lub z uzgodnioną minimalną marżą wraz z kontrolą ich funkcjonowania i wywiązywania się z zobowiązań.

Systemowe zachęty dla pracodawców, samorządów, podmiotów edukacyjnych i organizacji ubezpieczeń społecznych spowodują – odpowiednio – współfinansowanie przez nich aktywności turystycznej pracowników, uczniów, osób w trudnej sytuacji oraz rekonwalescentów, niepełnosprawnych lub seniorów, aż po bezpośrednie wypłaty dla samych uczestników świadczeń pieniężnych przeznaczanych na zaspokojenie potrzeb turystyczno-rekreacyjnych lub bony turystyczne. Obniżeniu kosztów może sprzyjać szerokie korzystanie z wolontariatu i społecznej pracy kadr turystycznych oraz (w większym stopniu) wspólna polityka zamówień i rezerwacji prowadzona przez kierowników programów turystyki społecznej, instytucje ubezpieczeniowe i federacje organizacji realizujące produkty turystyczne dla poszczególnych grup beneficjentów.

Z perspektywy naszego kraju i jego niewystarczających środków wsparcia społecznego, które są w stanie zaakceptować kolejne ekipy sprawujące władzę konieczne może być także podjęcie decyzji, które programy turystyki społecznej (adresowane do poszczególnych głównych grup jej beneficjentów) mogą być finansowane bezpośrednio z budżetu. W przypadku pozostałych można, także z pomocą mechanizmów rozmaitych zachęt, inicjować celowe porozumienia i trwałe koalicje z innymi zainteresowanymi, w tej grupie społecznymi i komercyjnymi partnerami oraz sponsorami, by w ten sposób zapewnić ich realizację, dzieląc jednak jej koszty między instytucje publiczne a pozostałe podmioty osiągające tą drogą swoje statutowe cele lub odnoszące rozmaite korzyści (zob. też Włodarczyk, 2010; Stasiak 2011b; Berbeka, 2012; Rapacz, Jaremen, 2014).

Zalecenia dla operatorów i gospodarzy

Ze strony operatorów produktów turystycznych, którzy zdecydują się na tworzenie oferty w segmencie socjalnym lub na taką specjalizację, niezbędne są:

- prawidłowe rozpoznanie tego segmentu rynku (grup potencjalnych uczestników, ich demograficznego profilu, aktualnych zachowań i oczekiwań w stosunku do oferty turystycznej, reprezentujących ich organizacji i miejsc koncentrujących ich aktywność),
- analiza uwarunkowań krajowego wsparcia dla turystyki społecznej (obowiązujące prawo, potencjalni partnerzy strategiczni i stabilni sponsorzy, aktualne programy i fundusze społecznej integracji, możliwości i kryteria pozyskiwania publicznych dotacji),
- analiza potencjalnych obszarów recepcji i ich gospodarzy (w tym pod kątem gotowości do współpracy, odpowiedniego poziomu infrastruktury i przygotowania personelu do przyjęcia określonych grup uczestników, akceptacji potrzeby ograniczenia marży i komercyjnej struktury produktów),
- opracowanie szczegółowych programów (pobyków, wycieczek, turnusów, lokalnych pakietów rodzinnych, modułów turystycznych dołączanych do pobytów stacjonarnych itd.),
- wprowadzenie tej grupy propozycji do własnej oferty (najlepiej wyodrębnienie odpowiedniej kategorii),
- podjęcie negocjacji w trójkącie oferent – reprezentanci grupy docelowej – instytucje lub podmioty wspierające.

Celem tych ustaleń jest doprowadzenie do porozumień o przynajmniej kilkuletnim okresie obowiązywania, na podstawie których, dostarczając konkretnym odbiorcom usługi turystyczne wpisujące się w ich programy, organizator otrzyma gwarantowane środki lub dotacje.

Podmiot zarządzający ofertą turystyczną w obszarze recepcji (np. lokalna organizacja turystyczna) decydując się na udział w organizacji turystyki społecznej winien rozważyć stworzenie jednego lub kilku gotowych programów turystycznej eksploatacji swojego terenu dostosowanych do potrzeb i możliwości poszczególnych grup jej uczestników, zapewnić realizację usług w poszczególnych miejscach (w drodze porozumień na rzecz wspólnego produktu lub umów dwustronnych), skalkulować ceny w różnych konfiguracjach usług, zdobyć gwarancję dotacji dla takich produktów, po czym przystąpić do ich dystrybucji. Ta może polegać na stworzeniu kategorii produktów w publicznie dostępnej ofercie i nawiązaniu kontaktów z wyspecjalizowanymi podmiotami oferującymi produkty turystyki społecznej (proponując im stacjonarne programy na swoim terenie z dopasowaniem komponentu finansowania do dotacji przez odpowiednie upusty) lub na bezpośrednim skomunikowaniu się z organizacjami reprezentującymi beneficjentów turystyki społecznej lub instytucjami realizującymi ten sektor wsparcia społecznego i zaproponowaniu im realizacji gotowych wycieczek lub pobytów na swym terenie, ewentualnie z transferem uczestników.

Z punktu widzenia polskich organizatorów turystyki kluczowymi warunkami rozwoju krajowej turystyki społecznej są systemowe rozwiązania umożliwiające im uczciwe konkutowanie o publiczne zlecenia na organizację i realizację jej produktów (np. transparentne konkursy ofert), względnie o pozyskiwanie dotacji, a także wiarygodny i sprawny system ich wypłaty. Jednak najważniejszym problemem może okazać się doprowadzenie decydentów, w tym polityków stopnia centralnego i lokalnego do zrozumienia i akceptacji faktu, że turystyka społeczna, jeśli nie ma ograniczać się do deklaracyjnego spełnienia wymogów międzynarodowych konwencji i umów lub warunków korzystania z kolejnych funduszy spójności, ale spełniać zadania pomocowe i integracyjne, nie może funkcjonować według zasady: niska jakość za najniższe koszty. Rozważając korzyści z poniesionych na takie przedsięwzięcia inwestycji należy mieć na uwadze, że przedsięwzięcia turystyki społecznej nie służą tylko dostarczeniu ich uczestnikom okazji do podróżowania w czasie wolnym, ale mają przyczyniać się do wyrównywania ich deficytów ekonomicznych

i społecznych, współtworzenia ich społecznego i kulturowego kapitału oraz motywować ich do zaangażowania w społeczeństwie.

Perspektywy rozwoju

Rozpatrując perspektywy turystyki społecznej w najbliższej przyszłości odniesiemy się do kilku globalnych trendów, pierwszą jednak uwagę w tym kontekście poświęcimy Polsce. Wśród najważniejszych spodziewanych działań (odpowiadających wyżej wymienionym potrzebom i wyzwaniom) należy wymienić:

- dostosowanie założeń krajowych programów i instytucjonalnie organizowanych lub wspieranych publicznymi środkami przedsięwzięć turystyki społecznej do politycznych strategii osiągnięcia istotnych celów społecznych,
- solidne rozpoznanie rzeczywistych potrzeb grup przewidzianych w tych strategiach jako beneficjenci turystyki społecznej,
- pilne dostosowanie skali i typów programów oraz oferty krajowej turystyki społecznej do przyspieszającego procesu starzenia się społeczeństwa,
- rozwiązywanie kwestii organizacji produktów turystyki społecznej wynikających ze zmian w strukturze związków międzyludzkich i rodzin,
- dostosowanie tej oferty do postępującej indywidualizacji zachowań turystycznych,
- wprowadzenie regulacji prawnych (i mechanizmów ekonomicznych) wymuszających, ale i wspierających respektowanie przez oferentów produktów celów społecznych i utrzymanie ich priorytetu wobec partykularnych interesów ekonomicznych,
- wykorzystanie istniejącego systemu organizacji (niektórych form) turystyki społecznej, np. ofert uzdrowiskowych z ich jednoczesną modyfikacją, tak by lepiej odpowiadały standardom turystycznym i wyzwaniom konkurencji.

Korzystna byłaby przy tym systemowo zorganizowana (ewentualnie dotowana ze środków publicznych) obserwacja i analiza zagranicznych systemów turystyki społecznej, funkcjonowania jej organizatorów i obszarów recepcji oraz sprawdzonych rozwiązań w zakresie tworzenia i obsługi różnych typów produktów, by przenieść na krajowy grunt dobre doświadczenia oraz systemowe wspieranie innowacyjnych i kreatywnych rozwiązań i całych produktów, odpowiadających specyficznym potrzebom lub uwarunkowaniom polskich beneficjentów i gospodarzy turystyki społecznej.

W średniookresowej perspektywie rozwoju turystyki społecznej, obok klasycznych grup adresatów jej oferty należy rozważyć także imigrantów. Mogą oni być beneficjentami tej odmiany turystyki szczególnie wówczas, kiedy znajdują się w sytuacji wymagającej zewnętrznego wsparcia socjalnego. Cele oferty kierowanej wobec tych grup powinny jednak, obok przełamywania barier ekonomicznych, zawsze zakładać ich szeroko pojętą integrację kulturową w nowym społeczeństwie (Włodarczyk, Stasiak, 2012; Mikos v. Rohrscheidt, 2020).

Środowiskowe konsekwencje rabunkowego gospodarowania zasobami naturalnymi, ale również stale zwiększającego się ruchu turystów (i związanej z tym nadmiernej eksploatacji tych zasobów w obszarach recepcji oraz masowych przemieszczeń, a także produkcji odpadów oraz zanieczyszczeń), jak również ekonomiczne skutki dominacji zewnętrznych podmiotów dla lokalnych mieszkańców i wspólnot są globalnym problemem całego sektora turystycznego. Dotyczą one także turystyki socjalnej. Dlatego również w odniesieniu do niej wymagają oceny dotychczasowego modelu jej organizacji i rozwijania, szczególnie biorąc pod uwagę wyzwania stawiane przez nasilający się gwałtowanie kryzys klimatyczny. Światu potrzebny jest pilnie bardziej zrównoważony model turystyki (McCabe, Qiao, 2020).

Jednym z argumentów za rozwijaniem turystyki społecznej od dawna jest jej pozytywna rola w kreowaniu turystyki sprawiedliwej, zapewniającej korzyści nie tylko jej uczestnikom (niezależnie od ich zamożności), ale i gospodarzom, co zresztą od wielu lat ma miejsce w niektórych jej programach uznawanych w międzynarodowej skali za wzorcowe (zob. np. *Tourism in actions...*, 2017). Respektowanie długofalowych interesów tych ostatnich, jak i klimatycznego bezpieczeństwa całej ludzkości wymaga w przypadku wszystkich strategii, a najlepiej każdego z programów i produktów turystyki społecznej:

- konsekwentnego wprowadzania standardów sozologicznych,
- uwzględniania ich oddziaływania na wszystkie grupy interesariuszy (turyści i organizatorzy wyjazdów, ich sponsorzy, mieszkańcy i samorządy obszarów recepcji, profesjonalni opiekunowie środowiska, lokalni organizatorzy wypoczynku i ich pracownicy, dostawcy czy partnerzy itd.) oraz na samo środowisko,
- obligatoryjnego równoważenia tychże skutków.

Takie działanie oznacza konsekwentne wprowadzanie turystyki społecznej jako komponentu do szerszego konceptu zrównoważonego i odpowiedzialnego systemu turystyki jako całości. Należy więc

oczekiwać (a przynajmniej mieć nadzieję) na stopniowe wpisywanie oferty turystyki społecznej w krajowe i międzynarodowe ramy, strategię i programy turystyki zrównoważonej (McCabe, 2017). W przypadku turystyki społecznej, bardziej niż inne formy wyjazdów zależnej od publicznych sponsorów, najskuteczniejszą drogą do osiągnięcia zadowalającego stanu równoważenia jest systemowe powiązanie dotowania jej przedsięwzięć ze środków publicznych od spełniania powszechnie akceptowanych (i regularnie dostosowywanych do potrzeb i wyzwań) standardów turystyki zrównoważonej.

Autor niniejszego tekstu – z perspektywy własnych badań – uważa za konieczne także wskazanie znaczenia jednego z wymiarów turystyki społecznej jako obiecującego obszaru zarówno realizacji jej współczesnych założeń (w tym kreowania opisywanej wcześniej „wartości moralnej” oraz społecznej inkluzji beneficjentów), jak i zwiększania jej atrakcyjności dla kolejnych grup potencjalnych uczestników. Jest to jej wymiar poznawczy, a szerzej: kulturowy. Tezę, że turystyka społeczna może być ambitna i mieć poznawczy charakter, zweryfikowały już pozytywnie choćby przytaczane doświadczenia projektu IMSERSO, systemowego dofinansowania wycieczek klasowych przez niemieckie władze publiczne, aktywność turystyczna polskich uniwersytetów trzeciego wieku czy subwencjonowane pobyty w Polsce dla członków narodowej diaspory, koordynowane przez Wspólnotę Polską. Mogą one zostać uzupełnione przez m.in. kolonie dla dzieci z rodzin słabszych ekonomicznie i znajdujących się w trudnych sytuacjach czy wycieczki i pobyty skoncentrowane na doświadczaniu dziedzictwa dla imigrantów poznających swój nowy kraj. Takie programy są adresowane (na razie głównie do uczących się lub studiujących) imigrantów w Europie Zachodniej, ale już niedługo ich liczebność i coraz pilniejsza potrzeba ich systemowej integracji może uczynić je niezbędnymi na dużą skalę także w Polsce. Dziś nasze państwo staje przed wyzwaniem wsparcia m.in. Ukraińców (którzy nie tylko tu pracują, ale także osiedlają się na stałe), jak również ich dzieci objętych programem edukacyjnej integracji. Z pewnością bardziej światli przedstawiciele państwa i samorządów już teraz potrafią ujrzeć w tak rozumianej turystyce społecznej pożądaną i długofalową inwestycję. W przyszłości zaś potencjalnymi beneficjentami krajowej turystyki socjalnej powinni stać się członkowie odleglejszych kulturowo grup etnicznych i kulturowych, którzy znajdą u nas pracę i zwiążą z Polską los swój i swoich dzieci.

PODSUMOWANIE

Szerokie i różnorodne spektrum interesariuszy turystyki społecznej oraz duży udział władz publicznych i organizacji społecznych (w odpowiednio: systemowym wspieraniu jej beneficjentów i kreowaniu jej oferty) potencjalnie powinno ułatwiać gromadzenie wokół jej programów szerokich, skutecznych i stabilnych koalicji oraz pozyskiwanie dla nich długofalowego wsparcia z różnych źródeł. Niniejszy tekst miał na celu wskazanie roli turystyki społecznej w osiąganiu strategicznych celów polityki w zakresie poprawy dobrostanu obywateli, utrzymania lub poprawy jakości ich życia oraz zwiększenia ich aktywności, a jednocześnie zainteresowanie polskich organizatorów turystyki, gospodarzy ich programów i produktów oraz usługodawców tym niełatwym i wciąż mało w naszym kraju docenianym, ale mającym wielki i stabilny potencjał, obszarem rozwoju turystyki, w którego kształtowaniu mogą wziąć udział z własną korzyścią lub realizując cele ujęte w misji swoich instytucji.

Zdaniem autora badania współczesnej turystyki społecznej powinny koncentrować się na aktualnej i potencjalnie możliwej roli tej grupy programów i przedsięwzięć turystycznych w utrzymaniu i zwiększaniu spójności społeczeństw (a na pewno zapobieganiu ich dalszemu rozwarstwieniu). Analiza globalnego spektrum jej ofert i profilów ich konsumentów pozwoli opracować optymalne standardy dla takich produktów, które najlepiej i najbardziej efektywnie spełnią cele wspomnianych polityk i zaspokoją zróżnicowane oczekiwania beneficjentów z rozmaitych grup.

Badacze powinni także ustalić, a współpracujące z nimi instytucje popularyzować, najlepsze sposoby wpisywania oferty turystyki społecznej i aktywności realizujących ją podmiotów w krajowe i regionalne koncepty turystyki zrównoważonej, uwzględniając zwłaszcza ochronę środowiska i interesy społeczności gospodarzy. Ich zadaniem będzie także stworzenie krajowych modeli racjonalnego ekonomicznego oraz efektywnego finansowania jej długofalowych programów i regionalnych produktów, które obejmą możliwie najszersze grupy beneficjentów, a jednocześnie zapewnią stabilne struktury zarządzania produktami z korzyścią dla lokalnych usługodawców i rynków pracy na obszarach turystycznej recepcji.

BIBLIOGRAFIA

- Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce. Stan, szanse i zagrożenia* (2007). Warszawa: Instytut Turystyki. Pobrane z: www.msit.gov.pl (11.08.2021).
- ANCV (2021). Witryna francuskiej Narodowej Agencji Bonów Wakacyjnych (Agence Nationale pour les Chèques-Vacances) – www.ancv.com (17.08.2021).
- Berbeka, J. (2012). Udział w ruchu turystycznym a spójność społeczna w Polsce – wybrane zagadnienia. W: A. Rapacz (red.), *Wyzwania współczesnej polityki turystycznej. Problemy polityki turystycznej* (s. 43–53).
- Borzyszkowski, J., Michalczak, W.J. (2021). Polityka turystyczna na rzecz seniorów. Przegląd wybranych praktyk. *Studia Peregrinica*, 2 (34), 65–81.
- Carr, N., Schänzel, H. (2020). Social Tourism in New Zealand: uncovering „hidden” needs. W: A. Diekmann, S. McCabe (red.), *Handbook of Social Tourism* (s. 256–266). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Cavlak, H., Selvi, M. S. (2012). Calypso as a Social Tourism Initiative in the EU. Opportunities and Challenges for Turkey. W: M. Kozak, N. Kozak (red.), *2nd Interdisciplinary Tourism Research Conference Proceedings Book 24–29.04.2012* (s. 156–171). Ankara: Fethiye, Detay.
- Chung, J., Simpson, S. (2020). Social tourism for families with a terminally ill parent, *Annals of Tourism Research*, 84, (102813), 1–3.
- Cisneros-Martinez, J.D., Fernandez-Morales, A. (2020), The social tourism programmes in Spain. W: A. Diekmann, S. McCabe (red.), *Handbook of Social Tourism* (s. 72–82). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Diekmann, A., McCabe, S. (2020). Introduction to the Handbook of Social Tourism. W: A. Diekmann, S. McCabe (red.), *Handbook of Social Tourism* (s. 1–11). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Diekmann, A., McCabe, S., Cardoso Ferreira, C. (2018). Social tourism: research advances, but stasis in policy. Bridging the divide, *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 10 (3), 181–188.
- DPJW (2021). Witryna Deutsch Polnisches Jugendwerk (Polsko-Niemieckiej Współpracy Młodzieży) – www.dpjw.org (16.08.2021).
- Erasmus+ (2021). Platforma informacyjna europejskiego programu współpracy Erasmus+ – https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/projects_en (20.08.2021).
- Ferrer, J.G., Sanz, M.F., Ferrandis, E.D., McCabe, S., Garcia, J.S. (2015). Social Tourism and Healthy Ageing. *International Journal of Tourism Research*, 18, 297–307.
- FF (2021). Witryna brytyjskiego Family Fund – www.familyfund.org.uk (18.08.2021).
- FHA (2021). Witryna stowarzyszenia Family Holiday Association – www.familyholidayassociation.org.uk (18.08.2021).
- Górska, E. (2011). Modele turystyki społecznej w wybranych krajach Unii Europejskiej. W: A. Stasiak (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce* (s. 23–37). Łódź: WSTH w Łodzi.

- Hermans, E., Herregodts, E., Cops, V. (2020). Intergenerational holidays. W: A. Diekmann, S. McCabe (red.), *Handbook of Social Tourism* (s. 221-231). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- IMSERSO (2021). Portal Instytutu Seniorów i Usług Społecznych (Instituto de Mayores y Servicios Sociales) – www.imserso.es (14.08.2021).
- Jaremen, D.E. (2012). Turystyka społeczna – studium przypadku Wielkiej Brytanii. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 259, 142-156.
- Kakoudakis, K., McCabe, S., Story, V. (2017). Social tourism and self-efficacy Exploring links between tourism participation, job-seeking and unemployment. *Annals of Tourism Research*, 65, 108-121. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2017.05.005>
- Kakoudakis, K.I. (2014). *Effects of Social Tourism on unemployed individuals' self-efficacy and job search behavior* (praca doktorska), University of Nottingham.
- Kakoudakis, K.I. (2020). Counterbalancing the effects of unemployment through social tourism. W: A. Diekmann, S. McCabe (red.), *Handbook of Social Tourism* (s. 195-208). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Kociszewski, P. (2016). *Oferta turystyczna dla seniorów – jej istota i społeczno-geograficzne uwarunkowania* (praca doktorska), Warszawa: Zakład Geografii Turyzmu i Rekreacji Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kosar, T. (2020). Empowering family self-efficacy through social tourism. W: A. Diekmann, S. McCabe, *Handbook of Social Tourism* (s. 209-220), Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Kratzmann, K., Hartl, K. (2019). *Common Home. Migration and Development in Austria*, Wien: Caritas Austria.
- Łuszczyńska, M. (2011). Turystyka rodzin znajdujących się w złożonej sytuacji społecznej – uwarunkowania i wyzwania. W: A. Stasiak (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce* (s. 171-195). Łódź: WSTH w Łodzi.
- McCabe, S. (2009). Who needs a holiday? Evaluating social tourism. *Annals of Tourism Research*, 36 (4), 667-688.
- McCabe, S. (2017). Social tourism and its contribution to sustainable tourism. *Cuadernos Economicos de ICE*, 93, 29-44.
- McCabe, S., Qiao, G. (2020). A review of research into social tourism: Launching the Annals of Tourism Research Curated Collection on Social Tourism. *Annals of Tourism Research*, 85. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103103>
- McCabe, S., Joldersma, T., Li, C. (2010). Understanding the benefits of social tourism: Linking Participation to subjective well-being and quality of life. *International Journal of Tourism Research*, 12 (6), 761-773. <https://doi.org/10.1002/jtr.791>
- Mikos v. Rohrscheidt, A. (2020), *Zarządzanie w turystyce kulturowej, t. 1: Konteksty, koncepcje, strategie*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.

- Minnaert, L., Maitland, R., Miller, G. (2006). Social tourism and its ethical foundations. *Tourism, Culture and Communication*, 7 (1), 7-17. <https://doi.org/10.3727/109830406778493533>
- Minnaert, L., Maitland, R., Miller, G. (2009). Tourism and social policy. The value of social tourism. *Annals of Tourism Research*, 36, 316-334.
- Minnaert, L., Maitland, R., Miller, G. (2011). What is social tourism? *Current Issues in Tourism*, 14 (5), 403-415. <https://doi.org/10.1080/13683500.2011.568051>
- Morgan, N., Siehoyono, L., Finniear, J. (2020). Social Tourism in later life. W: A. Diekmann, S. McCabe (red.), *Handbook of Social Tourism* (s. 165-176). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Nowacki, M. (2011). Korzyści i bariery turystyki społecznej. W: A. Stasiak (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce* (s. 363-376). Łódź: WSTH w Łodzi.
- Nowrot, K., Strukmeyer-Öner, B. (2014). „Sozialtourismus“ in Europa?: Unions- und sozialrechtliche Anmerkungen zu einer aktuellen Debatte. *Policy Papers on Transnational Economic Law*, 40, 1-15.
- Pyke, J., Pyke, S. (2020). A case study from Canada. W: A. Diekmann, S. McCabe (red.), *Handbook of Social Tourism* (s. 267-278). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Pyke, J., Pyke, S., Watuwa, R. (2019). Social tourism and well-being in a first nation community. *Annals of Tourism Research*, 77, 38-48.
- Rapacz, A., Jaremen, D.E. (2014). About the Essence of Social Tourism and its Financing in Poland. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 4 (28), 53-69.
- Reyes Uribe, A.C. (2020). A social tourism lodging enterprise: the French case of VTF holiday villages. W: A. Diekmann, S. McCabe (red.), *Handbook of Social Tourism* (s. 233-243), Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Shaw, G., McCabe, S., Wooler, J. (2020). Social Tourism in the UK: the role of the voluntary sector as providers in a period of austerity. W: A. Diekmann, S. McCabe (red.), *Handbook of Social Tourism* (s. 72-82). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Stasiak, A. (2011a). Turystyka rodzinna w świecie ponowoczesnym. W: J. Śleodzińska, B. Włodarczyk (red.), *Turystyka rodzinna a zachowania prospołeczne* (s. 27-38). Warszawa: Wyd. PTTK „Kraj”.
- Stasiak, A. (2011b). Uwarunkowania i bariery rozwoju turystyki społecznej w Polsce. W: A. Stasiak (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce* (s. 377-396). Łódź: WSTH w Łodzi.
- Stasiak, A., Włodarczyk, B. (2012). Turystyka społeczna – istota, determinanty, możliwości i kierunki rozwoju. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 259, 167-177.
- Tourism in actions: 20 examples of social policies & programmes around the world* (2017). Brussels: ISTO – Organisation Internationale du Tourisme Social.

- Ustawa (2020). *Ustawa z dnia 15 lipca 2020 r. o Polskim Bonie Turystycznym* (DzU. 2020, poz. 1262).
- Włodarczyk, B. (2010). Turystyka społeczna – próba definicji zjawiska. W: A. Stasiak (red.), *Turystyka społeczna w regionie łódzkim* (s. 23-35). Łódź: WSTH w Łodzi.
- Wojciechowska-Solis, J. (2011). Kierunki rozwoju turystyki społecznej. W: A. Stasiak (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce* (s. 9-22). Łódź: WSTH w Łodzi.